

JAN MALICKI

Studium Europy Wschodniej, Uniwersytet Warszawski

ЩО РОБИТИ...? ПРО ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ НАШОГО ЧАСУ*

ПРО «ОССОЛІНСЬКІ ЗУСТРІЧІ» ТА ОССОЛІНЕУМ

Свою промову я насамперед хотів би розпочати від причин, які привели мене сюди, до Львова. Зокрема, йдеться про передісторію та корінь моїх зацікавлень Львовом, а вже потім, у ширшому сенсі, польсько-українськими відносинами та українськими справами загалом.

По-перше, я хотів би зазначити, що сам упродовж багатьох років брав участь в організації «Оссолінських зустрічей». Але не в прямому сенсі, бо для цього треба перебувати тут – у Львові, окрім того це завжди належало до компетенції місцевого представника Інституту Оссолінських, але в сенсі пошуку відповідних лекторів для цих зустрічей. Ця моя роль розпочалася у 2008 році, коли я запропонував запросити Станіслава Шушкевича з Мінська з лекцією про розпуск Радянського Союзу в Біловезькій пущі 8 грудня 1991 року.

Також слід наголосити на надзвичайній ролі, яку особисто для мене відіграє Оссолінеум. Я вважаю його ключовою польською інституцією, яка займається охороною національної спадщини, згідно з метою, яку визначив її Засновник. Окрім того, я сам роками дуже тісно співпрацюю з цією установою, організовуючи багато спільних заходів, зустрічей та конференцій у Вроцлаві. Як член Наукової ради кількох останніх каденцій, я формально беру участь у діяльності Інституту. Не можу також не підкреслити мого багаторічного знайомства та дружби з директором Адольфом Юзвенком.

* Лекція у рамках «Оссолінських зустрічей», Львів, 7 березня 2018 року.

ПРО ЗНАЧЕННЯ ЛЬВОВА ДЛЯ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Обов'язково треба підкреслити, що для Польщі та поляків Львів має велику вагу. Це місто відіграло істотну роль у нашій історії впродовж віків – ще з часів королів: Казімежа Великого, Ядвіги та Ягайла чи Сигізмунда Старого, і аж до періоду панування Яна Казімежа та гетьмана і короля Яна Собеського, які відіграли тут важливу роль.

Але особливого для нас значення Львів набув під час поділів після занепаду Речі Посполитої. І не тільки тому, що саме тут за австрійського панування, після періоду початкових репресій, було засновано Оссолінеум, але й тому, що за часів дуалістичної монархії було створено величезні можливості для національного та культурного розвитку. Наведемо лише кілька прикладів: призначення польських намісників, польська мова як офіційна, існування польської школи, польського університету і політехніки, функціонування польської преси, а також розвиток польської культури і науки. Цього під час поділів не було за панування жодної іншої влади. У Львові за весь цей період – від свобод, здобутих після 1867 року, й аж до 1939 року – з'явилися сприятливі умови для розвитку польської культури.

Саме тут повстали найвизначніші твори з літератури, науки та культури, найвідоміші імена та прізвища, пов'язані зі Львовом, серед яких: Габрієля Запольська, Марія Конопницька, Ян Каспрович; з представників молодшого покоління – Станіслав Лем чи Ян Парандовський; пізніше – Войцех Кентшинський, Освальд Бальцер, Кароль Шайноха, Францішек Ян Смолька, Генрик Макаревич; у галузі технічних наук – Казімеж Бартель і науковці з Львівської політехніки та Юліан Захаревич і уся львівська архітектурна школа; Артур Гроттгер, Люна Дрекслер, Казімеж Сіхульський; потім Великий університет (за часів Другої Речі Посполитій – Університет Яна Казімежа), де працювали Казімеж Твардовський та його львівська філософська школа – Станіслав Вітковський і Ришард Гансінець, а також велика львівська школа класичної філології; Стефан Банах та львівська математична школа; далі – Вільгельм Брухнальський чи Людвік Фінкель і велика школа львівської полоністики. Насамкінець – видатні церковні діячі, зокрема Юзеф Більчевський – римо-католицький архієпископ і Юзеф Теодорович – вірмено-католицький архієпископ. Зрештою, можна згадувати ще чимало прикладів та символів, таких як Опера, Копець Люблінської унії, пам'ятник Міцкевичу та ін.

Слід також додати, що саме у Львові було засновано всі найважливіші польські наукові товариства: Польське історичне товариство (ПІТ), Польське філологічне товариство (ПФТ), Польське філософське товариство (ПТ-Філо.), Польське народознавче товариство (ПНТ). І це ще не всі. Не можна, відтак, не визнати, що Львів – це справді осідок польської культури та науки останніх 200 років. Варто також додати, що ми відзначаємо якраз Ювілей – 200-річчя Оссолінеуму. А якщо згадати ще «Личаків», «Меморіал львівських орлят» та убивство львівських професорів, то, зважаючи на всі вищезгадані

факти і постаті, ми отримуємо додаткові символічні і сентиментальні цінності, яких не можуть відкинути ні окремі особи, ані навіть цілі народи.

Можна запитати, чому я стільки часу присвятив значенню Львова для польської історії, науки та культури, якщо виступ має бути присвячено польсько-українським відносинам. Вже саме запитання містить частину відповіді – Львів, принаймні від кінця ХІХ до початку ХХ століття, почав відігравати для українських еліт у Австрійській монархії таку ж важливу роль, як і для поляків. Українці також вважають Львів своїм центром. Так само для українського наукового і культурного руху в Галичині Львів був, власне, таким «засновницьким містом». Без цього не було б війни за Львів і оборони Львова 1918 року.

Перелічивши стількох знаних поляків, похованих на Личаківському цвинтарі, я мушу згадати і найважливіших українських митців та вчених. Це, насамперед, Руська Трійця, а також Олександр Барвінський і засновники Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, з науковців, зокрема, Іван Крип'якевич і Володимир Гнатюк, з митців – Іван Труш і Олекса Новаківський (учень Матейка) чи відома Соломія Крушельницька і, зрештою, насамкінець постань навіть символічна – Іван Франко.

Ми в Польщі добре знаємо і розуміємо цю роль та значення Львова для українського руху. Так само це сприймають і в середовищах польських фахівців, що займаються польсько-українськими відносинами, зокрема й в Осолінеумі.

Все вищесказане й, зокрема, перераховані прізвища видатних польських творців, які є важливими для поляків (зрештою, цей список можна було б розширити до сотні, а навіть і до тисячі прикладів), повинно допомогти моїм українським слухачам зрозуміти поляків. Адже зрозуміти «про що їм з тим Львовом йдеться...» означає зрозуміти, що коли поляк із сентиментом та емоціями говорить про Львів, це не означає, що він прагне зміни кордонів, а свідчить лише про те, що без Львова неможливо говорити про польську історію, ані про історію польської науки та культури.

«МІЙ ЛЬВІВ...»

Я хотів би також згадати кількох людей, які вплинули на моє особисте сприйняття Львова. Вперше я приїхав сюди на початку 90-х років, але на дуже короткий час. Зазначу тільки, що це був зовсім інший, можна сказати «радянський Львів»; доказом нехай буде те, що існувала там тоді лише одна кав'ярня з доброю кавою. Пізніше, від середини 90-х років, я приїжджав сюди часто, іноді навіть дуже часто. Але потрапив я до Львова запізно, аби ближче познайомитися з різними польськими діячами, які після війни залишилися у цьому місті. Це коло осіб, серед яких відомі сестри Ірена і Ядвіґа Заппе,

описала у своїй книзі «Був дім у Львові»¹ Ельжбета Смулкова. Звичайно, з причин хронологічних, не вдалося зустрітися з проф. Мечиславом Гембаровичем – директором повоєнного Оссолінеуму, який помер 1984 року.

Додам, що саме з цим польським середовищем Львова мав змогу ближче познайомитися мій товариш з університету, як тут говорять – «однокурсник», перший Генеральний консул Республіки Польщі у Львові Генрик Літвін. Дуже близькі й дружні стосунки пов'язували мене і з одним із його наступників, товаришем з університету, хоча й молодшим, Томашем Леонюком. Знаю, що чимало з присутніх слухачів цієї лекції пам'ятає цих двох консулів, а також позитивно згадує й оцінює їхню діяльність. Я згадую їх тут навмисно, оскільки вони обоє були важливими пунктами та учасниками моїх львівських експедицій.

Натомість я мав можливість познайомитися із цілою низкою чудових українських мешканців нинішнього Львова, що є для мене дуже цінним. Насамперед я хотів би згадати померлих вже Романа Липку – професора архітектури в Політехніці, та Ярослава Лемика – політичного і громадського діяча, колекціонера гуцульського мистецтва. До цієї групи належить також ще один великий колекціонер гуцульського мистецтва – Іван Гречко. З молодшого покоління я хотів би виокремити Романа Чмелика, з яким я познайомився під час першої Східної літньої школи (СЛШ) Варшавського університету в 1992 році, званого сьогодні музейника та професора етнології. Впродовж багатьох років він є моїм постійним співробітником і другом, сталим контактним пунктом у Львові. Звичайно, крім нього, у Львові є велика група випускників СЛШ та однопідкурсників, а також випускників «Східних студій» Варшавського університету, з якими я неодноразово упродовж років зустрічався.

РОДИНА

Не буду заперечувати, що є також певні родинні справи, які мене завжди скеровували до Львова. Мій батько, світлої пам'яті Францішек Маліцький, до війни багато разів бував у Львові; настільки часто, що зупинявся завжди у тому ж готелі («У Джорджі», як правильно потрібно вимовляти, про що Батько багато років тому неодноразово мені нагадував), та ще й у тому самому номері. Про це все знаю я, і втаємничена моя донька Вікторія Маліцька, яка, на мою велику радість, також зайнялася польсько-українськими справами, й представляє тепер вже вроцлавський Оссолінеум у його колишньому осідку – у Львові. Є ще один важливий родинний елемент сімейної історії у Львові – могила Яна Маліцького (нар. 1900 – пом. 1919). Але на цьому дозволю собі завершити розповідь про родинні справи, щоб перейти до головної теми.

¹ E. Smułkowa, *Był dom we Lwowie zwany Straszny Dworem*, Warszawa 2013.

ЩО РОБИТИ...? ПРО ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ НАШОГО ЧАСУ

«Що робити?» Це одвічне питання ставлять собі люди, які переймаються щоденними справами та турбуються через загрози навколишнього світу. «Quo vadis?» (1895–1896) Генрика Сенкевича – це відомий усім роман, знаний також і українцям, назву якого взято з кінцевої фрази цього знаменитого твору: «Quo vadis, Domine?» – «Куди ти йдеш, Господи?» – це також викликає постійні сумніви людини: «куди йти?», «як вчинити?», «як не помилятися?», ну і, власне, «що робити?». І тоді лунає відома відповідь: «Я йду до Риму».

Але ж у цьому прикладі, надзвичайно символічному, йдеться не тільки про Рим, не йдеться про цю конкретну ситуацію, а про загрозу (тут – для християн і християнства), про що геніальний письменник розповідає в своєму шедеврї. У цьому творі йдеться, щоправда, про опис загрози для християн, але, як я вже згадував раніше, її можна інтерпретувати як символ загрози загалом (я знаю, що українці не люблять Г. Сенкевича за його роман «Вогнем і мечем» (1884), але навіть ті, кому він не подобається, не можуть заперечити геніальності «його пера» і письменницького таланту).

Звичайно, коли я називаю свою працю «Що робити?», кожному на схід від Польщі, хто виховувався на підручниках радянської школи чи школи радянського типу, або хоча б потрапив під вплив російської системи освіти, тому відразу спадає на думку відомий твір Миколи Чернишевського «Что делать?» (1863). Сам я не зазнав впливу російської системи навчання, але з огляду на профіль освіти і те, що я віддавна займаюся східними справами, мені, звісно, відомо, якою була роль М. Чернишевського, і відомо, чому він написав цей твір. Він, зрештою, також видав цей свій драматичний вигук «Что делать?» у драматичній ситуації, яку розглядав як надзвичайний стан.

Якщо ми вже говоримо про Росію XIX століття, то поруч з М. Чернишевським можна було б згадати чудового Петра Чаадаєва і його «Философические письма» 1829 року. Є й такі, хто нарікаючи на сучасне становище Росії, зокрема на стан свободи людини в цій країні, сьогодні говорять іноді те саме, і ставлять те саме питання, що Чернишевський і Чаадаєв майже 200 років тому.

Однак, Росія XIX і XX століть не є нашою головною темою. Чому ж тоді хтось, хто впродовж багатьох років цікавиться українськими справами, займається ними з наукової, емоційної і людської перспективи, запитує сьогодні: що робити...?

Тут варто спершу зазначити, що мій сьогоднішній виступ має форму наукової, експертної, може, громадської чи навіть особистої промови, але не офіційної заяви. Я, щоправда, як добре відомо слухачам цієї доповіді, є головою Польсько-українського Форуму партнерства при МЗС РП². Форум є дер-

² Я обійняв цю посаду 30 листопада 2016 року, у відставку подав 31 грудня 2019 року.

жавним органом, проте мій виступ не є офіційною промовою. Це не тому, що мені заборонив міністр. Я навмисне про це не просив, бажаючи, щоб моя зустріч з вами мала більш людський, особистий, а не офіційний зміст.

Повернімося, відтак, до цього драматичного питання: «що робити?» – питання, яке ставлять собі стривожені люди в різних епохах не лише в складних ситуаціях, але передусім тоді, коли насправді не знають, яких заходів ужити. Так і я сьогодні дозволив собі так назвати свій виступ. Звичайно, це питання не стосується загальнолюдських справ уцілому. Це питання, яке очевидно стосується сучасних польсько-українських відносин. Це, я думаю, зрозумів кожен, хто отримав запрошення на сьогоднішню 75. Осолінську зустріч. Запрошення з прізвищем, відомим для більшої частини гостей, але з трохи несподіваною назвою.

Нікого з тут присутніх не здивує, якщо я скажу, що, мабуть, найголовнішою причиною сучасних польсько-українських проблем є історія. Ці, я б сказав, «порахунки з історією» стосуються як поляків, так і українців. Але, щоб уникнути закидів, що я приїхав сюди, аби повчати українців, як вони мають розраховуватися з історією, я почну, може, з польського боку – від польських непорозумінь з історією і польських поррахунків із нею.

Мене часто запитують, чому в останні роки між українцями і поляками так гвалтовно вибухли суперечки щодо історії. Чому, через стільки років, коли виросло три покоління від Другої світової війни, три покоління від Волині, з'являються такі суперечки? Крім того, видавалося, що більшість спірних питань було розв'язано.

Звичайно, як завжди в таких ситуаціях, причин є багато, але я б хотів вказати на дві. Перша з них стосується польсько-українського питання, а саме: так насправді проблем спільної, польсько-української історії, зовсім не було розв'язано, ані з'ясовано. Політики з обох сторін для т. зв. спокою, а іноді для вищих цілей, для пошуку шляхів порозуміння народів, але й заради поточних політичних домовленостей, цю справу просто відсували на другий план, приховували, щоб вона не заважала, власне, цим переговорам і поточним політичним угодам. Але виявляється, що це неможливо. Друга причина стосується безпосередньо польських поррахунків з історією Другої світової війни. Тут варто, однак, зазначити, що полякам вдалося розквитатися за цю страшну трагедію.

Зрозумілими є відносини з Росією, яка устами свого, на жаль, дуже недооціненого у власній країні президента Бориса Єльцина, зізналася в Катинському злочині. Єльцин мав сміливість взяти цю проблему на себе. У Польщі впродовж 50 років усі виховані люди знали, що злочини в Катині здійснив НКВС, але офіційна радянська пропаганда в СРСР і на цілому світі, як і комуністична пропаганда в Польщі, стверджували, що, звісно, це не НКВС несе відповідальність за злочин, а німці. І нарешті цю очевидну істину підтверджено. Щоправда, тепер, за правління Володимира Путіна, в Росії все ще трапляються люди, і навіть середовища, які стверджують, що це неправда. Що НКВС не має Катинського злочину на своїй совісті, і що це чергова

польська змова, спрямована на ослаблення позицій Росії. Але визнаймо, що це лише маргінали. Цю справу – закрито.

Подібно з Німеччиною. Попри те, що під час Другої світової війни внаслідок німецьких злочинів Польща втратила майже 6 млн. громадян, зокрема бл. 3 млн. осіб єврейської національності, з німцями відносини нормалізовано. Треба наголосити, що Німеччина, німецький народ однозначно взяли на себе тягар цих злочинів та відповідальність за них. І завдяки цьому, незважаючи на ці жахливі злочини і ці страшні жертви, сьогодні між Польщею та Німеччиною на державному рівні, та між німцями і поляками на рівні міжлюдських стосунків, немає гострих суперечок.

Я описав вище два приклади тяжких злочинів проти польського народу. А зараз перейду до протилежної ситуації, в якій поляки мають на власному сумлінні гріхи і злочини щодо інших з часу Другої світової війни.

Спочатку євреї. Кілька років тому в Польщі виникла т. зв. справа Єдвабного. Єдвабне – це невеликий населений пункт на півночі Мазовії, де в 1941 році група місцевих польських громадян спалила в stodолі кілька сотень інших польських громадян єврейської національності³. Такі випадки траплялися і в інших сусідніх районах, але символом цих подій стало Єдвабне і ця назва. Це діялося на території, яку відповідно до Пакту Ріббентропа-Молотова від 23 серпня 1939 року було включено до СРСР, разом з Білостоком, аж до річки Піса. Сьогодні навіть мої студенти, яким ми роз'яснюємо східну проблематику, не можуть собі уявити, що кордон радянської окупації після 17 вересня 1939 року був так близько до Варшави.

Своєю чергою, 22 червня 1941 року, коли два великі союзники почали вести один з одним війну, коли Адольф Гітлер напав на Йосипа Сталіна, власне цю територію швидко зайняли німецькі війська. Сьогодні вже достовірно відомо, що ці польські громадяни не діяли самостійно. Їх заохочували, підбурювали, націоналістично налаштовували проти євреїв німці, а в тіні було СС. Але це не змінює факту, що цей злочин вчинили польські громадяни. У цій ситуації – «польські громадяни польської національності» проти інших польських громадян «єврейської національності», що додає цій справі ще більшого драматизму. Ця справа набула у Польщі великого розголосу, частими були суперечки, протести, образи, т. зв. захист національної гідності тощо. Але факти говорили самі за себе. І за цей злочин полякам довелося взяти на себе відповідальність. Президент Польщі зробив це публічно під час урочистості в Єдвабному⁴. Зав-

³ Різанина у Єдвабному – масове вбивство, яке 10 липня 1941 року здійснила група щонаменше 40 поляків з Єдвабного, яка знищила кількасот євреїв, що мешкали в цьому місті і його околицях в період німецької окупації Польщі.

⁴ Виступ Александра Квасневського 10 липня 2001 р.: «... на цій землі, яку захопили тоді і окупували гітлерівці, вчинено злочин проти євреїв. То був сташний день. День ненависті і жорстокості. Нам багато відомо про цей злочин, хоча досі не все. Можливо, ми ніколи не дізнаємося всієї правди. Це нас, однак, не зупинило, аби бути сьогодні тут. Щоб говорити на повний голос. Нам відомо достатнього багато, аби глянути правді в очі – в ім'я болю, крику і страждань тих, кого тут замордовано, у присутності родин жертв, перед докорами власного сумління. Це був злочин.

дяки цьому відносини з єврейським середовищем вдалося нормалізувати, особливо в Америці. Сьогодні, щоправда, знову розгорілися суперечки, але вже не з приводу Єдвабного, бо тут поляки визнали і взяли на себе цей злочин – у цій справі немає дискусії. Зараз у Польщі вибухнули суперечки стосовно довоєнного, а почасти також воєнного та післявоєнного антисемітизму в Польщі. Закінчення цієї дискусії ще перед нами. Але в Польщі немає таких немудрих людей, які б стверджували, що в Польщі не було антисемітизму! А також таких, які б стверджували, що антисемітизм поляків – польських громадян – не зачепив інших польських громадян – євреїв (тут варто додати, що ці суперечки і внутрішні та закордонні дискусії ще тільки чекають Україну і українців). Якщо ж ідеться, однак, про Польщу то загалом можна сказати, що після Єдвабного польсько-єврейські відносини є зрозумілими: поляки не стверджують, що не було Єдвабного, що ми не маємо цього злочину на совісті, і Польща не стверджує, що в цій країні не було антисемітизму.

Наступна справа, якщо рухатися географічно від півночі – це порухунки з литовцями.

Звичайно, кожен, хто є істориком, знає, що не йдеться про відносини Польщі і Литви та польсько-литовські унії від XIV століття і аж до Люблінського унії в XVI столітті. Це були підвалини існування величної тоді і довго потім Речі Посполитої – великої держави на сході тогочасної Європи, яку 1795 року було остаточно знищено через поділи між трьома сусідніми державами з Росією Катерини II на чолі. Не йдеться про цю далеку, прекрасну історію, а, звісно, про відносини з новою Литовською державою після її відродження по Першій світовій війні в 1918 році. Це була етнічна, національна держава нового типу, тож литовці, про яких я згадую – це литовці, які мислять у категоріях, власне, національної та етнічної держави.

Під час Другої світової війни цю державу, згідно з Пактом Ріббентропа – Молотова, Гітлер віддав до зони впливу Й. Сталіна, а згодом, після 22 червня 1941 року її окупували німці. На цих теренах, які до 17 вересня 1939 року

Ніщо його не виправдує. Серед жертв, серед спалених живцем були жінки, були діти. Жахливий крик людей, замкнених і палених у stodolі, досі ятриць пам'ять тих, хто були свідками цього злочину. Жертви були безсильними і беззахисними. Виконавці злочину почувалися безкарними, адже окупанти заохочували до таких дій. Нам достеменно відомо, що серед переслідувачів і мучителів були поляки. Не може бути сумнівів – тут, в Єдвабному громадяни Речі Посполитої загинули від рук інших громадян Речі Посполитої. Люди людям, сусіди сусідам приготували цю долю. Шановні пані та панове! Тоді – шістдесят років тому – Польщу прагнули стерти з мапи Європи. В Єдвабному не було польської влади. Польська держава не могла захистити своїх громадян від вбивства, яке здійснили за згодою та з ініціативи гітлерівців. Але Річ Посполита все ж повинна тривати, в польських серцях і думках. І для її громадян діяли, повинні діяти норми цивілізованої держави, держави з багатівковими традиціями толерантності і гармонійного співіснування різних націй і релігій. Ті, хто брали участь в переслідуванні, били, вбивали, розпалювали вогонь, вчинили злочин не лише проти своїх єврейських сусідів. Вони завинили також перед Річчю Посполитою, перед її великою історією і чудовими традиціями» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.prezydent.pl/aleksandra-kwasniewskiego/aktualnosci/rok-2001/art,157,469,prezydent-rp-wzial-udzial-w-uroczystosciach-zalobnych-w-jedwabnem.html> [дата звернення 15.08.2020].

перебували у межах довоєнної Польщі, діяла Польська підпільна держава та Армія Крайова; водночас там діяла, однак, литовська поліція, яка підлягала гітлерівцям. З цієї причини сталося певне драматичне зіткнення. Так, як Єдвабне є символом для єврейського питання, так тут є не одна, а дві назви населених пунктів: село Дубінгай та село Глітішкес, про які, мабуть, мало хто чув. Там трагедія полягала в тому, що литовська поліція, яка співпрацювала з гітлерівцями, вимордувала польське село, а у відповідь відділи АК знищили сусіднє село, відповідно, литовське⁵.

Десятки років у Польщі тривала дискусія «чи солдати АК винні чи невинні?». Звичайно, це правда, що польський командир підрозділу АК перевищив свої права, що вийшов за рамки повноважень, наданих йому командувачем. Але після років цих суперечок, ми дійшли до переконання, що «злочин є злочином», і він не може бути релятивізованим. Особливо, коли йдеться про воєнний злочин. Ми «вдарили себе в груди» у цій справі, і в Польщі було чітко сказано, що підпільна АК має цей злочин на своїй совісті.

Тут треба підкреслити дуже важливу річ: Польща визнає абсолютну тяглість польської держави, тобто Другої Речі Посполитої і Війська польського, у формі Підпільної держави і АК, хоч цю державу було стерто з мапи внаслідок чергового поділу Польщі, здійсненого в 1939 році відповідно до пакту А. Гітлера та Й. Сталіна. Отже, треба було цей тягар взяти на себе. Ми взяли. Я й сам незначною мірою до цього долучився. Разом із присутнім тут директором А. Юзвенком, як члени журі важливої у польському науковому середовищі премії часопису «Przegląd Wschodni», ми голосували за нагородження книжки молодого дослідника, який ці два злочини описав. Злочин литовської поліції не викликав сумнівів, але автор і всі члени журі вирішили, що ми не займаємося злочином, який вчинили литовці проти поляків (адже це обов'язок литовців), але наш обов'язок полягає в тому, щоб зайнятися злочином, який вчинили поляки проти литовців. Премію було присуджено, автора високо відзначено⁶, а цю книжку, варто додати наприкінці, видав Інститут національної пам'яті у Варшаві, науковим співробітником якого є автор.

Складні непорозуміння такого типу в нас були з білорусами. Після війни, як відомо, до Польщі увійшла Червона Армія та НКВС (і залишилися надовго), та було встановлено комуністичний промосковський уряд. Було сформовано підрозділи збройного підпілля, таких організацій було безліч, найважливішою з них була все ж організація Свобода і Незалежність⁷. На

⁵ Вбивства в Глітішкес – 20 червня 1944 р.; вбивства в Дубінгай – 23 червня 1944 р.

⁶ Paweł Rokicki, *Gliniszki i Dubinki. Zbrodnie wojenne na Wileńszczyźnie w połowie 1944 roku i ich konsekwencje we współczesnych relacjach polsko-litewskich*, Warszawa 2015, 384 с.

⁷ Рух Свобода і Незалежність (уживалася також форма «Свобода і Незалежність» [СiН], повна назва – «Рух Опору без Війни і Диверсії “Свобода і Незалежність”» – польська цивільно-військова конспіративна організація, заснована 2 вересня 1945 року у Варшаві. Її було створено на основі розформованої Делегатури збройних сил. СiН перейняв її організаційну структуру, кадри, майно, а також частково лісові підрозділи. Командири територій ДЗС стали керіниками на території СiН.

Підляшші – відразу біля Ялтинської лінії, яка стала польсько-радянським кордоном – таких підрозділів було багато. Водночас злочинну діяльність здійснювали там комуністичні польські війська та підрозділи НКВС. На жаль, їх підтримали деякі села з білоруським православним населенням. Це призвело до помсти польських підрозділів. Поручник Ромуальд Райс (псевдонім – Бурий), який, щоправда, виконував наказ, узяв на себе смерть жителів білоруського села⁸.

Звичайно, як багато подібних справ, упродовж декількох десятків років це були питання нез'ясовані та необговорені. Вони були болісними для місцевого населення білоруського походження, для нащадків жертв, але невідомими назагал у польському суспільстві. Але врешті-решт, коли інформації про ці злочини дійшли до польської свідомості, ніхто не мав сумнівів, що замордування цивільного села належить до категорії воєнного злочину. Навіть якщо йдеться про село, яке, як відомо, значною мірою допомагало НКВС проти польських партизанів. Тому ці справи було засуджено, а президент Польщі відмовився патрунувати річницю зовсім іншої битви під командуванням поручника «Бурого» – абсолютно шляхетної битви з відділами НКВС. Тут варто додати, що, як це часто буває, поза цим прикладом воєнного злочину, поручник «Бурий» був дуже сміливим борцем з комунізмом, багато разів нагородженим за високу бойову мужність. Але ми в Польщі (історики, ІНП, Президент) визнали, що злочин проти цивільного населення є такою вадою, яка, на жаль, нівелює інші, навіть важливі заслуги.

Переміщуючись із півночі на південь, я доходжу врешті до українського питання. Також тут не було по-іншому. Суворі історичні оцінки серед польських дослідників зумовили не тільки критичні оцінки різних проблем довоєнного ставлення польської держави до української меншини. Звичайно, були критичні оцінки акції «Вісла», тут досить згадати спеціальне рішення Сенату РП від 3 серпня 1990 року.

Але є й важкі питання, пов'язані з періодом Другої світової війни і з повоєнним періодом. Я згадаю кілька широковідомих, таких як Павлокома (1–3 березня 1945), Пискоровичі (18 квітня 1945) і Сагринь (10 березня 1944). У всіх цих місцях відбувалися воєнні злочини проти цивільного українського населення. За ці злочини були відповідальними польські підрозділи повоєнного антикомуністичного підпілля. Поляки визнали свою провину, а в Павлокомі Польща – безпосередньо як держава у всій своїй величчі – «ударила себе в груди» в особі президента Леха Качинського, який разом з президентом України урочисто відкрив там на цвинтарі пам'ятник пам'яті жертв (13 травня 2006 року).

І з цієї причини, що знову йдеться про злочини проти цивільного населення, чого не вибачають у воєнній культурі, командувачі, які несуть відповідальність за згадані вище вбивства, а саме поручник Юзеф Бісс, псевдонім

⁸ Це було село Пухали-Старі.

«Вацлав» (відповідальний за Павлокому), капітан Юзеф Задзерський, псевдонім «Волиняк» (відповідальний за Пискоровичі), або Яхим'як чи Бачай (відповідальні за Сагринь) – не вважаються героями. І тому поляки не виправдовують цих злочинів, не кажуть, що був повоєнний безпорядок (хоча це правда), а в Польщі вже діяв комуністичний уряд, з яким підпільники мусли боротися насамперед (хоча це правда). Ми не говоримо так, оскільки поляки повинні брати відповідальність за дії своєї підпільної армії, навіть партизанської, вже після розпуску АК. Вони хочуть взяти відповідальність і повинні знайти відвагу, щоб це зробити. Йдеться про державну та національну відповідальність. Йдеться про те, що ці партизани і велика частина свідомого польського населення були готові ще тоді визнати не комуністичний уряд, принесений на багнетах Армії Червоної і НКВС, а польський еміграційний уряд в Лондоні. Відповідно до цієї системи мислення, поляки беруть відповідальність за дії народу та його представників також у ХІХ столітті, коли польської держави взагалі не існувало, а вибухло, наприклад, кілька антиросійських повстань.

Звісно це не означає, що таке ставлення до воєнних злочинів, здійснених руками польських партизантів, має сьогодні кожний польський громадянин, що, зрештою, було б неможливо. Ні, це, звичайно, не так. Але істотним є те, що таким є ставлення історичних, політичних еліт та, незважаючи на різні дискусії, польського Інституту національної пам'яті.

Сказавши все це про гріхи, які польське підпілля вчинило щодо литовського, білоруського, а наприкінці українського цивільного населення, я хочу повернутися до питання, яке ставлять мені, і не тільки мені, українські співрозмовники. Чому раптом зараз, у 2016–2017 рр., з'явилася польська вимога щодо остаточного з'ясування Волині? А говорячи про Волинь, говоримо про зворотню ситуацію – про злочин українських підрозділів Української повстанської армії (далі – УПА) проти польського, вірменського і єврейського цивільного населення на Волині, Поділлі, Покутті, Львівщині. І варто знову наголосити – йдеться про злочини проти цивільного населення, які вчиняли одні громадяни Польської Республіки (української національності) проти інших громадян Польщі (польської, єврейської, вірменської та ін. національностей).

На мою думку, ця ситуація загострилася останніми роками не тому, що новий уряд Польщі⁹ є настільки непривітним до українців. Ні. Я б краще підкреслив дві інші причини. Перша виникає з того, про що я вже так багато розповідав – з польських поррахунків з історією Другої світової війни. Просто злочин на Волині є останньою нез'ясованою і невіршеною справою. А вимирають останні свідки, останні діти, які цей злочин бачили на власні очі, і просто чудом залишилися живими. Іноді їх рятували інші поляки, але неодноразово – їхні українські сусіди, котрі зглянулися над ними,

⁹ Йдеться про польський уряд під керівництвом Права і Справедливості, сформований після парламентських виборів восени 2015 року.

хоча тоді їм також загрожувала смерть. Таких прикладів порятунку життя було немало.

А другою причиною є те, що новий польський уряд вирішив визнати, що Україна – це зріла держава, і вона повинна відповідати за свої дії та ідеї. Так що (передаю розуміння), якщо Україна зробила УПА підставою міфу про заснування нової держави, то нехай Україна відповідає за дії УПА в цілому: за хороші дії і злочиння, за справи, важливі для українського народу (як великий бій з НКВС після Другої світової війни), та за такі злочини як, хоч би, вбивства громадян Речі Посполитої польської, єврейської, вірменської та ін. національностей (на Волині, Покутті, Львівщині і т.д.).

Особисто я, як прихильник довоєнної ідеї прометеїзму, мріяв би ще про те, щоб Україна та українці задумалися, чому три бійці Організації Українських Націоналістів отримали наказ убити Тадеуша Голувка – одного з творців ідеї прометеїзму, бездоганну людину, яка була великим прихильником порозуміння з українцями. Він мав великі заслуги перед українцями, був другом Отамана Симона Петлюри. Він приятелював з українською політичною петлюрівською еміграцією в Польщі і дуже їй допомагав. І він, мабуть, у найвищих політичних колах Другої Речі Посполитої був найбільшим прихильником пошуку шляху до політичної згоди з українською меншиною. І саме його, власне, було вбито в Трускавці 29 серпня 1931 року. Чи не для того, щоб політична згода між поляками та українцями стала неможливою? Можливо, про це влада сучасної України та всі ті українці, які говорять лише про заслуги УПА, повинні задуматися. У кожному разі, після тривалих роздумів я переконаний, що сьогодні ситуація настільки загострена, що треба сказати чітко: українська сторона повинна усвідомлювати, що без вирішення волинського питання, не вдасться домовитися з польською стороною.

Але я також повинен зізнатися, що, коли бачу численні напади на нас зі сторони до недавнього часу близьких наших друзів, коли бачу ставлення українського уряду, який використовує складну ситуацію, в якій польський уряд опинився через Ізраїль (після, звичайно, фатального і шкідливого внесення змін до Закону про Інститут національної пам'яті від 26 січня 2018 р.¹⁰), коли бачу, як український уряд приєднується до тих, хто нападає на Польщу, то думаю, що потрібно поставити собі ще два інші запитання, пов'язані з Волинню: Чи має Україна стратегічні інтереси на Заході, частиною яких є Польща? Чи Польща конче необхідна для досягнення цих стратегічних інтересів?

Треба спробувати відповісти собі на ці питання. Якщо на перше – про стратегічні інтереси на Заході – буде позитивна відповідь, це означає, що Польща

¹⁰ Закон від 26 січня 2018 року про зміну Закону про Інститут національної пам'яті – Комісії переслідування злочинів проти польського народу, Закону про могили і воєнні цвинтарі, Закону про музеї та Закону про колективну відповідальність за дії, заборонені під загрозою покарання.

є їхньою частиною. Якщо і на друге буде така ж відповідь, то наші українські партнери мають відповідь у волинській справі: її має бути вирішено.

Але якщо б відповіді були заперечними, тобто що важливих інтересів Україна з Польщею не має, і що Польща не потрібна для їх реалізації, то тоді немає ніяких підстав сперечатися про Волинь, про розмір злочину, про кількість жертв, тому що Польща Україні не потрібна.

У той же час, якби я відповідав на такі запитання з польської сторони, то я не сумніваюся, що Україна є важливою для стратегічних інтересів Польщі, і що союз з Україною потрібен. Перш за все тому, що Польща має на Сході важливі інтереси, і країни, що знаходяться між Польщею та Москвою, є надзвичайно важливими для Польщі та є її союзниками, хоча б у геополітичному розумінні. І Україна в такому об'єктивному сенсі є союзницею Польщі. З цієї ж причини, у об'єктивному сенсі, на так званому курсі зіткнення з Польщею перебуває зовсім інша країна на Сході, а не Україна. І достатньо базових знань з історії, базових знань з політичної географії та дійсно базових знань з рудиментів геополітики, щоб знати це.

На початку я розповідав про роль Львова для польської історії та культури і значення, яке мав Львів для поляків. Як писав після війни відомий публіцист Ксаверій Прушинський: «забрали в нас Львів і Вільнюс, де ми були останні 600 років, а віддали Вроцлав і Щецин, де ми були 600 років тому». Це правда, його геніальне твердження відображає драму тих часів і людей, які змушені були відривати власне коріння, переїжджати і вкорінюватися заново. Звісно, мусимо пам'ятати, що відповідно до рішень, прийнятих у Ялті, так само викорінено німців, переселених з Сілезії, чи українців з Холмщини. А одні й другі, як поляки у Льові, дуже часто впродовж багатьох, багатьох поколінь мешкали у тому самому місці. Для них це була така ж «мала батьківщина», як і Львів для вигнаних звідти поляків.

Спочатку комуністична пропаганда в Польщі намагалася переконати львів'ян, які потрапили до Вроцлава, що каміння говорить «по-п'ястовськи». Вікторія Маліцька є авторкою книги, яка стосується пропаганди на тему Вроцлава у Польській кінохроніці¹¹, а директор А. Юзвенко впродовж кількадесяти післявоєнних років особисто міг це бачити і чути у Вроцлаві. Але пізніше прийшла «Солідарність», потім суверенність і свобода, а вже потім демократична польська держава.

А як виглядає Вроцлав сьогодні? Зовсім не йдеться про красу з погляду кольорів, послуг, інфраструктури тощо. Це відомо кожному з Вас, хто там був. Я маю на думці щось зовсім інше. Вроцлав як місто, Вроцлав як люди – його мешканці вже не заперечують того факту, що Польща була в цьому місті 600 років тому! А потім упродовж кількох століть Польщі там не було! Вроцлав не стверджує, що німців у цьому місті не було! Сьогодні демокра-

¹¹ Wiktoria Malicka, *Wrocław w Polskiej Kronice Filmowej: nowe miasto i nowi mieszkańcy w propagandzie państwowej, 1945–1970*, Kraków 2012.

тичний Вроцлав говорить чітко і ясно: ми були тут 600 років тому, потім були чехи, пруссаки, німці. Ми повернулися через 600 років, але потрапили ми сюди після того, як нас вигнали і переселили. Вистачить, щоб житель Львова відвідав Історичний музей у Вроцлаві і побачив, з яким трепетом, шаную і повагою до минулого, предків та інших загалом, тут представлено історію міста. З якою повагою показано німецьке минуле Вроцлава, з яким визнанням представлено німецькі досягнення в його робудові. І в цьому символічному Вроцлаві, коли настала свобода після комунізму, його мешканці не стверджують, що Вроцлав був завжди польським.

Нехай це буде вказівкою для міста Львова, адже Львів повинен на прикладі Вроцлава вчитися.

Я хотів би зараз повернутися до давнішої історії, але на східних теренах. Попередньо я вже згадував про давню Річ Посполиту. Особисто для мене ця держава є прикладом величчя і, попри все, стабільності держави. Ця давня Річ Посполита, яку офіційно називали Річчю Посполитою Обох Народів, насправді була державою багатьох народів. На жаль, ця польсько-литовська держава, яка так добре розвивалася після Люблінської унії 1569 року, вимагала доповнення, вдосконалення та навіть оновлення. Цим оновленням мало стати долучення третього учасника союзу – князівства Руського для козаків. На жаль, Гадяцький договір 1658 року, який передбачав створення такого князівства, внаслідок внутрішніх козацьких міжусобиць та суперечок (звичайно, при великій підтримці Москви), зазнав поразки. Повертаючись до Люблінської унії, варто відзначити, що як для самого козацтва, так і для сьогоденної України і українців, якщо вважати, що від козацтва виводиться українська державницька традиція, це був великий проект вестернізації, орієнтації на Захід. Відокремлення території сучасної України від Великого князівства Литовського та приєднання до Польської Корони було великою переорієнтацією України на Захід, на Європу. Принагідно варто додати, що у 2019 році припадає кругла дата – 450 річниця Люблінської унії. Особисто я не маю сумнівів щодо Люблінської унії, що Зигмунт Август – останній представник династії Ягеллонів, був великим королем, хоча й не мав великих воєнних перемог як його наступник Стефан Баторій.

Вище було згадано про поразку проекту Гадяцького договору 1658 року (який, фактично був продовженням попереднього т. зв. Зборівського договору 1649 р.). Поразка Гадяцького договору була результатом міжусобиць в середовищі козацької еліти, але, звісно, також і результатом фінансового та військового впливу Москви. Десять років потому довготривала війна Речі Посполитої з Московією закінчилася. Андрусівське перемир'я 1667 року (а потім т. зв. вічний мир) є символом великих територіальних втрат, а водночас теж переривання аж на 250 років самостійної активної польської політики на Сході.

Тим часом козацькі еліти продовжували промосковський курс, який розпочала Переяславська угода 1654 року, вірячи, що права і свободи, в яких їм

відмовила Річ Посполита, надасть Москва. Нам добре відомо, що після чергових обмежень, після Івана Мазепи, рішенням цариці Катерини 1775 року відбулася ліквідація самостійності запорізького війська і ліквідація Січі. І так закінчилася «громадянська війна козаків із ляхами», яку було розпочато 1648 року повстанням Хмельницького, а завершено третім поділом Польщі в 1795 році.

Я згадував вище, що Андрусівське пермир'я перервало на 250 років активну політику Польщі на Сході. Її повернення через роки принесло, зокрема, союз, тепер вже польсько-український, а не польсько-козацький, бо ці 250 років зумовили остаточне сформування українського народу. Союз Пінсудський-Петлюра, бо про нього йдеться, був пов'язаний зі спільною боротьбою поляків і українців проти більшовиків. На жаль, українцям не вдалося захистити свою незалежну державу, а сам С. Петлюра, перебуваючи на еміграції, загинув під час замаху від руки ймовірного агента ОГПС¹².

У цій давній Речі Посполитій, про яку так багато тут ішлося, співіснувало чимало народів, культур, мов та релігій. Але була свобода (звичайно, в ранньомодерному розумінні, тобто в межах т. зв. *політичного народу*), яка дозволяла людям культивувати те, що найближче їм, і водночас кожен з них визнавав державу та її інтереси в цілому. Але наприкінці XVIII століття внаслідок поділів Польща розпалася, тож неможливим було продовження цього мирного співіснування культур і народів у межах одного державного організму.

XIX століття принесло розвиток національних ідей і держав. І це, на мою думку, було початком багатьох проблем. Настав час, коли кожен «інший» ставав ворогом. Це було все помітнішим з огляду на різні драматичні події, такі як Волинь 1943 року та чимало інших, що сталися під час Другої світової війни; як конфлікт в Югославії в 90-х роках. Щиро кажучи, наслідки розвитку національних ідей у XIX столітті помітні ще до сьогодні. У наш час, а так насправді в останні десятиліття, на жаль, помилкового значення набули три поняття: патріотизм, націоналізм і шовінізм. Пояснюючи це коротко і спрощено, я сказав би так: патріотизм – це прекрасна ідея, яка означає, що свій народ та свою батьківщину ти любиш найбільше; націоналізм (дещо спрощуючи) означає, що ти не тільки свою країну та свій народ любиш найбільше, але й те, що інші нації вважаєш гіршими за свою; шовінізм (знову ж таки у спрощеному розумінні) означає не тільки те, що ти любиш свій народ й інші нації вважаєш гіршими, але й те, що ті інші треба знищити, якщо вони заважають твоєму народові.

І якщо це так, як я (підкреслюю) коротко та в певному спрощенні описав, то чи будь-яка розумна людина може повірити, що шовінізм чи навіть націоналізм може бути чимось хорошим? Особливо з погляду гуманізму, філосо-

¹² Объединённое государственное политическое управление (укр. – Об'єднане державне політичне управління) – політична поліція в СРСР (1921–1934).

фії, християнської культури чи європейської традиції? Що може бути доброго у приниженні, гніті або вбивстві інших, навіть якщо це має піднести мій народ?

Красиво сказав про цю справу великий релігійний провідник України кардинал Любомир Гузар у промові до великого Папи, видатного Сина Польків Яна Павла II тут, у Львові, під час богослужіння в червні 2001 року:

Це може видаватися дивним, незрозумілим і недоречним, що власне у цей момент, коли Українська Греко-Католицька Церква зазнає такої великої хвали, ми визнаємо також, що в історії нашої Церкви минулого століття, траплялися теж похмурі і духовно трагічні миті. Сталося так, що деякі сини і дочки Української Греко-Католицької Церкви заподіяли зло, на жаль, свідомо й добровільно, своїм ближнім з власного народу та з інших народів. У твоїй присутності, Святіший Отче, від імені Української Греко-Католицької Церкви, я хочу за них усіх попросити прощення у Бога, Творця і Батька усіх нас, а також у тих, кого ми, сини і дочки цієї Церкви, в будь-який спосіб скривдили. Щоб не тяжіла над нами жахлива минувшина і не загрузувала наше життя, ми радо прощаємо тим, хто в будь-який спосіб скривдили нас. Ми переконані, що в душі взаємного прощення ми можемо спокійно приступити до цього спільного з Тобою звершення Євхаристії, з усвідомленням, що у цей спосіб зі щирою і міцною надією вступаємо в нове і краще століття¹³.

Націоналізм і шовінізм призводять до ситуацій і поведінки, які в звичайний час є незрозумілими. Я не збираюся говорити про злочин на Волині 1943 року. Згадаю інший приклад, зі спокійнішого періоду. Тоді, за часів влади Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), сталося так, що військова влада ЗУНР у Золочеві засудила до смерті з негайним виконанням (тобто військовий суд, 15 хвилин і т.д.) 22 особи. Вироки було виконано миттєво, страчених поховали під мурами замку. Особовий та соціальний склад жертв вироку був дивним: якісь гімназисти, якісь робітники, якісь залізничники і тільки одна відома особа – Людвік Вольський, молодий поет, до речі, син знаної Марилі Вольської¹⁴. Вже пізніше, після повернення польської влади до Золочева, було створено спеціальну комісію, яка мала визначити, що стало причиною цих вироків. Попри те, що комісія складалася з безлічі компетентних осіб, ще й різних національностей, вона не змогла визначити причину. А це тому, що між засудженими не було зв'язку, вони не брали участі в політичній діяльності, що хоча б у якийсь спосіб могло пояснити справу. Єдиним винятком міг би бути молодий поет, який писав польські патріотичні вірші, але тільки він один міг би відповідати так званим критеріям «політичної справи». Відтак, цитуючи Марка Туллія Цицерона: *historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis*¹⁵. Інакше пояснити неможливо.

¹³ Промова кардинала Любомира Гузара до Святішого Отця Яна Павла II перед богослужінням у Львові під час перебування Папи в Україні (23–27.06.2001), Львів, 27 червня 2001 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://papalvisit.org.ua/ukr/news.php?ac=a&id=281> [дата звернення 20.09.2020].

¹⁴ Марила Вольська (нар. 1873 р. у Львові – пом. 1930 р. у Львові) – польська поетеса періоду Молодого Польщі. Писала під псевдонімом Іво Пломенчик.

¹⁵ Історія – свідок минулого, світло істини, жива пам'ять, учителька життя, вісниця старовини.

Наприкінці час знову повернутися до головної теми і питання мого виступу «Що робити?». Завершальний фрагмент моєї доповіді я хотів би поділити на дві частини. Частина перша – це перелік урядових справ. Я розділю це питання, для повної ясності і стислості, на пункти:

1. Потрібно розв'язати справу Волинської трагедії, цього питання в українсько-польських відносинах уже неможливо уникнути.

2. Тему ексгумацій необхідно розблокувати як з української, так і з польської сторони.

3. Це не справа Польщі – впливати на те, чиїми іменами українські партнери називають вулиці, сквери тощо. Це не наша справа. Але якщо українська сторона хотіла б, щоб Польща була її союзником, то в цьому питанні варто брати до уваги, як ці факти сприйматиме протилежна сторона. Це все.

4. Попередній пункт стосується також українського міфу заснування сучасної української держави. Якщо УПА стає в основі засновницького міфу держави, то, з однієї сторони – це не наша справа, бо це інший народ, інша держава. Але, на жаль, Україна і українці беруть на свої плечі як світлі, так і темні сторони УПА. І тут не можна говорити, що під час Другої світової війни української держави не було, тому «ми не можемо відповідати за вчинки УПА». Я наводив приклад, що поляки б'ють себе в груди за Павлоком, за Сагринь, хоча вже тоді держава була під комуністичним режимом, нав'язаним Москвою, та навіть беруть відповідальність за XIX століття, хоча польської держави у правовому значенні взагалі не існувало.

5. Говорячи про різні провини на Волині, на жаль, треба чітко і щиро сказати: не може бути жодного виправдання, жодного аргументу, на зразок тих, що тягнуть ще з XVI століття – «ляхи гнобили козацтво» і т.д.

А друга частина заключного фрагмента мого виступу – це ми. Так – ми. Ми і наші колеги можемо чимало зробити для великої справи польсько-української співпраці, особливо для конкретних речей, які здаються неважливими. Можливо, це найголовніша річ, яку я мав сказати сьогодні.

Тут я хотів також би навести кілька пунктів діяльності:

1. Потрібно зберегти міжуніверситетську співпрацю, оскільки найважливішим є виховання молодих еліт.

2. Необхідно розвивати співпрацю між органами місцевого самоврядування (ці конкретні контакти, зустрічі людей, що працюють на місцях, набагато важливіші, ніж державні зустрічі).

3. Ми повинні берегти як зіницю ока економічну співпрацю. На щастя, видається, що незалежно від державних проблем, економічна співпраця розвивається добре.

4. На мій погляд, щодо різноманітних проблем, які виникають між нами, необхідно створити щось на кшталт формально-правових гарантій польсько-української співпраці, на рівні, де вона відбувається зараз. Там, де це тільки можливо, необхідно укладати юридичні договори, підносити їхній ранг, що дозволить дотримуватися їх і мати офіційне підґрунтя для подальших дій.

Що стосується моєї діяльності, то я б виділив кілька пунктів, а саме:

1. З присутнім тут ректором Східноєвропейського національного університету в Луцьку ми підписали договір про постійну щорічну конференцію імені Генрика Юзевського і Василя Мудрого, яку присвячено концепціям польсько-української співпраці.

2. Укладення угоди про спільне прибирання польсько-українських цвинтарів, насамперед воєнних, яке мають здійснювати польські та українські студенти.

3. З ректором Прикарпатського національного університету в Івано-Франківську ми маємо кілька проектів, серед яких – офіційне створення Міжнародного наукового центру «Обсерваторія» (та декілька інших, про які зараз не час говорити).

Наприкінці відзначу, що незалежно від будь-яких історичних проблем, виникають і позитивні ситуації. Коли Газпром кілька днів тому заблокував доставку газу до України¹⁶, одразу було укладено договір з Польщею про сусідське постачання газу. А відтак, може, не все втрачено і в сенсі тісної польсько-українського міждержавної співпраці? На цій позитивній ноті, сповненої великою надією, я завершую свою доповідь.

¹⁶ 2 березня 2018 року НАК «Нафтогаз України» та PGNiG (Польща) підписали контракт щодо закупівель газу, після того, як днем раніше ПАТ «Газпром» відмовився від постачання газу до України. Причиною рішення російського газового монополіста про негайне розірвання усіх контрактів із Україною було оприлюднення остаточного вироку Стокгольмського арбітражного суду, який 28 лютого 2018 року задовільнив вимогу НАК «Нафтогаз України» щодо компенсації за постачання газу до Росії. Арбітраж присудив сплатити на користь «Нафтогазу» \$4,63 млрд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/08FB749287A9D63EC2258244004FCE25> [дата звернення 20.09.2020].